

46. Nişâbur Kerrâmiyyesinden Bir Kıraat Âlimi: Ebû Abdillâh Ahmed b. Ebî Ömer el-Enderâbî¹

Ömer YİĞİT²

APA: Yiğit, Ö. (2024). Nişâbur Kerrâmiyyesinden Bir Kıraat Âlimi: Ebû Abdillâh Ahmed b. Ebî Ömer el-Enderâbî. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 831-849. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825879>

Öz

Hicri beşinci asır, İslâmî ilimler açasından yoğun telif ve tedvîn faaliyetlerinin yapıldığı bir asır olarak tarih sahnesinde yerini almaktadır. Bu dönemde, İslâmî ilimlerin teşekkülü, şehir-medeniyet ilişkisine paralel olarak gelişim göstermektedir. İslam dinine göre, ilim öğrenmenin farz kabul edilmesi anlayışı gerek Müslümanlar gerekse Müslüman devlet idarecileri nezdinde karşılık bulmuştur. Bu anlayışı destekler mâhiyetteki çalışma ve gayretler, İslam coğrafyasının hemen her yerinde belli başlı ilim ve kültür merkezlerinin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Kuşkusuz, bu şehirlerden birisi de Horasan bölgesinin önemli şehirlerinden olan Nişâbur'dur. Şehir, erken dönemlerden itibaren İslâmî ilimlere katkı sağlayan en önemli merkezlerden birisi olmuştur. Bünyesinden İslâmî ilim dallarının her dalında sayısız âlim çıkaran Nişâbur, kıraat ilminde de ekol haline gelmiş önemli âlimler yetiştirmiştir. Bu âlimlerden birisi de ülkemizde hakkında neredeyse hiçbir araştırma yapılmamış, Nişâbur kıraat ekolünün önemli temsilcilerinden olan, Ebû Abdillâh Ahmed b. Ebî Ömer el-Enderâbî'dir. Enderâbî'nin, kıraat ilminde kırâât-ı aşere'ye dair ilk çalışma olarak bilinen İbn Mihrân en-Nisâbüri'nin *el-Gâye fi'l-kırâati'l-aşr* isimli eserinin iz düşümü olarak görülen *el-İzâh fi'l-kırâât* isimli eseri, kıraat tarihinde onlu sisteme göre telif edilmiş başat eserlerden olması bakımından önem arz etmektedir. Hicri beşinci asırda Horasan bölgesinin kalbi konumundaki Nişâbur şehrinin ve sonraları İslam dünyasında marijinal itikâdî bir fırka haline evrilen Kerrâmilerin, kıraat ilmindeki müktesebini yansıtmaları bakımından kilit âlimlerden olan Enderâbî ve eseri *el-İzâh*'ın incelendiği çalışma, Enderâbî merkeze alınarak, Enderâbî ve mensubu olduğu Kerrâmiyye mezhebinin şöhret ve muteberlik noktasında ne gibi sorunlarla karşılaştığına dair somut sonuçlar çıkarmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Kıraat, Enderâbî, el-İzâh, On kıraat, Nişâbur, Kerrâmiyye.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu makale "Enderâbî'nin Hayatı ve el-İzâh fi'l-Kırâât İsimli Kitabının Kırâât İlmi Açasından Tahlili" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 21

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 11.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:**

21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825879>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlme

² YL Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Master's Student, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences (Nevşehir, Türkiye), iomeryigit@gmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-9514-4749>, **ROR ID:** <https://ror.org/019jds967>, **ISNI:** 0000 0004 0386 1930 **Crossref Funder ID:** 100019891

A Scholar of Qur'ât from the Qarâmiyyah of Nishâbûr: Abû 'Abdillâh Ahmad b. Abî 'Umar al-Anderâbî³

Abstract

The fifth century of Hijri takes its place on the stage of history as a century in which intensive writing and editing activities were carried out in terms of Islamic sciences. In this period, the formation of Islamic sciences develops in parallel with the city-civilisation relationship. According to the Islamic religion, the understanding that learning knowledge was considered obligatory was recognised by both Muslims and Muslim state administrators. Studies and efforts in support of this understanding led to the emergence of major centres of knowledge and culture in almost every part of the Islamic geography. Undoubtedly, one of these centres was Nishâbur, one of the most important cities in the Khorasan region. The city has been one of the most important centres contributing to Islamic sciences since the early periods. Having produced countless scholars in every branch of Islamic sciences, Nishâbur also produced important scholars who became a school in the science of qiraat. One of these scholars is Abû Abdillâh Ahmad b. Abî 'Umar al-Anderâbî, one of the important representatives of the Nishâbur school of qiraat, about whom almost no research has been conducted in our country. Anderâbî's al-Îzâh fî al-qiraat, which is seen as a projection of Ibn Mihrân al-Nisâbüri's al-Ghâyah fî al-qiraati al-ashr, which is known as the first work on qiraat al-asharah in the science of qiraat, is important in terms of being one of the main works written according to the tens system in the history of qiraat. This study, which examines al-Anderâbî and his work al-Îzâh, which is one of the key scholars in terms of reflecting the acquisitions of the city of Nishâbur, which was the heart of the Khorasan region in the fifth century of the Hijri and which later evolved into a marginal theological sect in the Islamic world, in the science of qiraat, aims to draw concrete conclusions about what kind of problems al-Anderâbî and the Qarrâmiyya sect he belonged to face at the point of fame and credibility.

Keywords: Qiraat, Anderâbî, al-Îzâh, Ten Qiraat, Nisâbüri, Qarrâmiyya.

³ **Statement (Thesis / Paper):** This article is derived from his master's thesis titled "Ebû Abdillâh Ahmed B. Ebî Ömer el-Enderâbî'nin Hayatı ve el-Îzâh fî'l-Kirâât İsimli Kitabının Kirâât İlmi Açısından Tahlili". It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 21

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 11.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-**Publication Date:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825879>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Kıraat ilmi, Kur'anî ilimler içerisinde manaya etki etmesinden dolayı en başta gelmektedir. Nitekim birçok bibliyografik eserde sıralamada en başa konması bu sebeptir.(Taşköprizâde, 1985) Kıraat farklılıkları ise kıraat ilminin temelini oluşturan bir olgu mesâbesindedir. Tarihsel arka planda kıraat farklılıklarına zemin hazırlayan hadise, Hz. Peygamber'e Medine döneminin son yıllarında verilen "ا ح ر ف السبع" yedi harf ruhsatıdır. Yedi harf ruhsatıyla ilgili bilgiler Hz. Ömer'den gelen şu rivayet ve benzeri kaynaklarda belirtilen hadis rivayetlerine dayanmaktadır. Hz. Ömer'den (r.a.) gelen rivayet şu şekildedir: "Rasûlullah (s.a.v.) hayattayken Hişâm b. Hakîm'in Furkân Sûresi'ni okuduğunu işittim. Onun kıraatini dinledim. O onu birçok harf üzerine okuyordu. Rasûlullah (s.a.v.) onu bana öyle okumamıştı. Neredeyse namazda üzerine atılacaktım, fakat namazdan selam verinceye kadar bekledim. Selam verince yakasından yakaladım; "Bu süreyi senden işittiğim bu şekilde sana kim okuttu", dedim. Hişâm: "Rasûlullah (s.a.v.) bana okuttu", dedi. Ben kendisine; "Yalan söylüyorsun, çünkü Rasûlullah (s.a.v.) senden işittiğim bu süreyi bana da okuttu" dedim ve onu Rasûlullah'a (s.a.v.) götürdüm. Rasûlullah'a; "Ya Rasûlullah, bunun, Furkân Sûresi'ni bana okutmadığın başka harfler üzerine okuduğunu işittim" diye söyledim. Sen bana Furkân Sûresi'ni okutmuştun. Rasûlullah (s.a.v.): "Ey Hişâm oku", diye emretti. O da kendisinden işittiğim şekilde onu okudu. Rasûlullah; "Bu şekilde indirildi" dedi. Sonra bana da: "Ey Ömer oku", diye emretti. Ben de onun bana okuttuğu gibi okudum. Bana da: "Bu şekilde indirildi" dedi. Daha sonra Rasûlullah (s.a.v.); "Şüphesiz bu Kur'an yedi harf üzerine inmiştir. Onlardan kolayınıza geleni okuyun" buyurmuştur.(Ahmed b. Hanbel, 2001; Tirmizî, 1975, s. 193) Kıraat farklılıklarının referans noktası olan bu ruhsat, kıraat ilminin tarihsel süreçte ilk dönüm noktası olarak göze çarpmaktadır. Çeşitli kırılma noktaları yaşayan kıraat ilmi üzerine birçok âlim tarafından sayısız çalışma yapılagelmiştir. Her ilim dalında olduğu gibi, kıraat ilminde de erken dönem kaynaklar meselenin mâhiyet, teşekkül ve insicâmını anlamada gayet önem arz etmektedir. Kıraat literatüründe önemli bir yere sahip olan ve kıraatlerin nicelik-nitelik bakımından tasnifinin yapılması sonucu ortaya çıkan, yedi kıraat, on kıraat, on dört kıraat gibi bünyesinde farklı imam-râvî sistematığı barındıran eserler, bu alanın temel taşlarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda özellikle İbn Mücâhid'in (öl. 324/936) sayı ve sıhhat açısından kıraatleri derleme faaliyetinden sonra, "yedi kıraat" kavramı ilim çevrelerinin çoğunluğu tarafından kabûle şâyân görülmüştür. Öte yandan, İbn Mücâhid'in ortaya koymuş olduğu bu sistemi tam manasıyla benimsememekle birlikte, yedi kıraat üzerine sayısal açıdan ziyadelik arz eden farklı çalışmalar da yapılmıştır. Buna istinaden, tarihte onlu kıraat sistemiyle yazılan ilk eser olarak karşımıza, İbn Mihrân en-Nisâbüri'nin (öl.381/991) *el-Gâye fi'l-kırââtîl-aşr* isimli eseri çıkar. Makalemize konu olan Ebû Abdillâh Ahmed b. Ebî Ömer el- Enderâbî (ö.470/1078) ve *el-İzâh fi'l-kırâât* isimli eseri ise, aynı sistemle yazılmış mütekaddim dönem eserler arasındaki yerini almaktadır. Kur'an ilimleriyle kıraat ilminin dercedildiği bu eser, kıraat ilminde Horasan bölgesinin kıraat birikimini ve kıraat ilmine yaklaşım biçimini yansıtmaları bakımından önemli kaynaklar arasında namzet olmaya göz kırpmaktadır. Yazıldığı dönem itibariyle emsallerine göre, kullandığı imam-râvî sistemi ve ihtiyaşlar yönüyle farklılıklar arz eden eserin, kıraat literatüründe nasıl bir iz bıraktığı da merak uyandırmaktadır. Makalenin bu bölümünde, müstakil başlıklar altında, Enderâbî'nin hayatı ve ilmî şahsiyeti, hocaları, eserleri, müellif ve eserin şöhret bulamama nedenleri üzerinde durulacaktır.

1. Enderâbî'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Ahmed b. Ebî Ömer el-Enderâbî, Ebû Abdillâh künyesi ile bilinir. Meşhur olduğu isim Ahmed ez-Zâhid'dir. Kaynaklarda kendisinden, doğduğu yere nisbetle, Enderâbî(Hamevî, 1993, s. 453) ve Horasânî(İbnü'l-Cezerî, t.y., s. 88) olmak üzere iki farklı şekilde bahsedilir. Enderâbî, günümüzde Afganistan sınırları içerisinde kalan Bağlan eyaletine bağlı on altı ilçeden birisi olan Enderâb şehrinde

doğmuştur. Enderābete (اُنْدَرَابَة) şeklinde(tâ-i merbuta ile) telaffuz edilen Enderāb şehri için kaynaklarda, “اندراب” “*sular arasında bulunan yer*” tanımlaması yapılmasının sebebi, Enderāb ve onun kolu olan Kâsan nehri tarafından bölgenin sulanması ve tarımsal açıdan verimli bir alana sahip olmasıdır.(İdrîsî, 1989, s. 484) Bazı kaynaklarda, Belh ve Merv şehirlerine bağlı iki farklı Enderāb yerleşkesinden bahsedilse de, kadim tarihte Tohâristan (طخارستان) diye bilinen bölgenin üçüncü büyük şehri olarak kabul edilen Enderāb, Belh ve Gazne şehirleri arasında bulunan bir yerleşkedir.(Sem'ânî, 1962a, s. 361) Gümüş madeniyle ünlü olan bölge, eski dönemlerde kralların kendi adlarına gümüş sikkeler bastırıldığı, tüccarların ve kâfilelerin Kâbil'e geçiş güzergâhı üzerinde olmasından dolayı ticari ve ekonomik manada müreffeh bir yer olarak bilinmektedir. (Yılmaz, 2017, s. 67) Müellifin doğduğu ve bir müddet ikamet ettiği Enderāb, farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Coğrafi olarak bölgenin Mâverâünnehir'e olan yakınlığı, aynı zamanda Horasan bölgesiyle sınır olması Tohâristan bölgesinin tarihî ve kültürel olarak önemini ortaya koymaktadır. Bölgenin İslâmiyetle tanışması, Hz. Osman (öl. 36/656) dönemine kadar uzanır. Arap İslam fetih hareketleri başlamadan önce, Göktürk devlet geleneğinin devamı niteliğindeki Tohâristan, Türk Yabgu'luğu tarafından idare edilmekteydi. Hz. Ömer'in (öl. 24/644) bu bölgeye fetih için izin vermesiyle başlayan süreç, Hz. Osman devrinde Basra valisi Abdullah b. Âmir (öl. 59/679) tarafından fethedilip İslam toprağı haline getirilmesi ile son buldu. (Salman, 2012, s. 214) Hicrî 32/652 yılında Müslümanların idaresine geçen ve Enderāb'ı da içine alan Tohâristan bölgesi, sırasıyla, Sâsânîler, Tâhirîler, Saffârîler, Bânîcûrîler, Samanîler, Gazneliler ve Selçuklu devletlerine ev sahipliği yapmıştır. (Yılmaz, 2017, s. 101) Müellifin yaşadığı zaman dilimi göz önünde bulundurulduğunda gerek yaşadığı yer olan Enderāb, gerekse ilim tahsilini yaptığı Nişâbur'da, Selçuklu devletinin hâkimiyeti göze çarpmaktadır. Enderāb, Ebû Zerr Ahmed b. Abdullah b. Mâlik el-Enderābî et-Tirmizî (öl. ?) gibi ilim sahibi insanların kendisine nispet edildiği bir şehirdir.(Sem'ânî, 1962, s. 361)

Enderābî'nin yaşadığı hicrî beşinci asır, İslâmî ilimlerde yoğun telif ve tedvin faaliyetlerinin ön plana çıktığı bir dönem olarak tarih sahnesinde yerini almaktadır. Dönemin âdeti üzere, Müslümanlar ilim öğrenmek maksadıyla çeşitli şehirlere rihle adı verilen seyahatler yapmaktadır. Bu dönemde Müslüman yöneticilerin ilme ve ilim adamına verdiği değer sonucu ortaya çıkan sayısız cami, medrese, hankah, kütüphane vb. kurumlarla birlikte, İslam medeniyetinin inşâsında eşsiz bir vazife üstlenen güzide şehirlerin de ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu anlamda Enderābî, Horasan bölgesinin önemli şehirlerinden, dönemin ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Nişâbur şehrine gitmiş ve seneler boyu orada ikamet etmiştir.(Sarîfînî, 1989, s. 112) Daha sonra Mekke, Medine ve Basra gibi ilim merkezlerine seyahatlerde bulunmuştur. Bu şehirlerde kıraat ilmî konusunda pek çok kimseden faydalanan Enderābî, kıraat ve hadis konusunda meşhur olmuştur.(Enderābî, t.y., s. 12)

Hayatı hakkında kısıtlı bilgi bulunan Enderābî'nin ilmî şahsiyetine dair en derli toplu bilgiye ulaşılan kaynakların başında, Ebû İshak es-Sarîfînî'nin (öl. 641/1244) Nişâbur tarihinin önemli simaları üzerine yaptığı *el-Müntehab mines-siyâki li-tarihi Nişâbur li Abdilğâfir el-Fârisî* isimli eseri gelmektedir. Ebü'l-Hasan b. İsmail Abdülğâfir el-Fârisî (öl. 529/1134-35) mezkûr eserde Ahmed ez-Zâhid olarak bilinen Enderābî'nin, kıraat ilminde güzel eserleri olan meşhur bir kıraat âlimi olduğundan bahseder. Hadis ilmindeki yerini anlatırken, sika bir râvî olduğunu, *Sahih-i Müslim*'i ve başka şeyleri dinlerken gördüğünü aktarır. Enderābî'nin itikâdî yönünden bahsederken, tasavvufî yönünü ön plana çıkartarak, zühd sahibi, âbid birisi ve Ebû Abdullah'ın (öl. 255/869) ashabından olduğunu aktarır. Enderābî'nin sîreti hakkında da bilgi veren el-Fârisî, “بهي المنظر” “güzel görünümlü” biri olduğunu söyler. Yıllarca Nişâbur'da ikamet ettiğini, dört yüz yetmiş yılının Rebiü'l-evvel ayının yirmi birinci perşembe günü ise vefat ettiğini söyler. Cenazesini Ebubekir b. Hâmid'in (öl. 495/1102) kaldırdığını ve Muammer mezarlığına defnedildiğini nakleder.(Sarîfînî, 1989, s. 112)

Enderâbî hakkında bilgi veren bir diğer kaynak ise, İbnü'l-Cezerî'nin (öl.833/1429) meşhur kıraat âlimlerinin hayatlarını incelediği *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ* isimli eseridir. İbnü'l-Cezerî Enderâbî'yi şu sözlerle tanıtır: “*el-Îzâh fî'l kıraati'l-aşr ve İhtiyaru Ebî Ubeyd ve Ebî Hâtim* kitabının sahibi olan Ahmed b. Ebî Ömer b. Abdillâh el-Horasânî, kıraat ilmine birçok fayda sağlamıştır. Kıraati, İbn Mihrân ekolünden olan Hasan Ali b. Muhammed b. Ubeydullah el-Fârisî'den (öl. 431/1040), Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Habbâzî'den (öl.449/1057), Ebû Abdillâh el-Kârizî'nin (öl.?) ekolünden olan, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin el-Kirmânî'den (öl. 506/1113) ve Hafız Ebû Bekir Muhammed b. Abdülaziz'den (öl. 451/1059) rivayet etmiştir. Hadis ilminde pek çok kimseden rivayetlerde bulunmuştur. Hicrî beş yüz yılından sonra vefat etmiştir, kendisinden kimlerin okuduğunu bilmiyorum.” (İbnü'l-Cezerî, 2006a, s. 88) İbnü'l-Cezerî, Enderâbî için ayrıca “بياض” (beyyâd) sıfatını kullanmaktadır. Hz. Ömer'e nisbet edilen bir rivayette Hz. Ömer, “Kârî'leri beyaz elbise içinde görmeyi seviyorum.” demiştir. (Mâlik b. Enes, 1980, s. 911) İbn Abdilberr (öl.463/1071) *el-İstizkâr* isimli eserinde bu mevkûf hadisin (Aydınlı, 2004, s. 437) yorumuyla alakalı, “بياض” sıfatıyla, kurrâlardan, sûfî olan ve zühhd içinde bir hayat süren, ibadet ehli kimselerin kastedildiğini ifade etmektedir. (Kurtûbî, 2000, s. 297) Muhtemeldir ki, İbnü'l-Cezerî de, Enderâbî'nin sûfî ve zâhid yönüne vurgu yapmak amacıyla bu sıfatı kullanmış olmalıdır. İbnü'l-Cezerî bu sıfatı ayrıca, Enderâbî'nin hocalarından Muhammed b. Heysem (öl.440/1049-1050) ve Ca'fer b. Büstâm et-Tahrî (öl. ?) için de kullanmıştır. (İbnü'l-Cezerî, 2006b, s. 274) Enderâbî'nin hayatı ve ilmî serüvenine dair bizlere ipucu veren başka bir kaynak ise, 2018 yılında Hâlid Hüseyin Cûd tarafından *el-Îzâh*'ın tamamının tahkiki basımının neşredildiği çalışmadır. Bu çalışmanın mukaddimesinde Enderâbî, eserini telif etme gerekçelerinden bahseder. Tahkik eden tarafından yazılan giriş kısmında ise Cûd, Enderâbî'nin hocalarını zikreder. Kuşkusuz Enderâbî'nin ilmî serüveni hakkındaki fotoğrafın netleşmesini sağlayacak husus, ilim aldığı hocalarının biyografilerine göz atılmaktan geçmektedir.

1.1. Enderâbî'nin Hocaları

Enderâbî, ilim hayatında kıraat ve hadis alanına yoğunlaşmış ve Nişâbur'un önde gelen âlimlerinden dersler almıştır. Öte yandan Nişâbur'da farklı İslâmî ilim dallarında temayüz etmiş ve Enderâbî'nin çağdaşı olan, Hâkim en-Nisâburî (öl. 405/1015), Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî (öl. 412/1022), Abdülkerîm el-Kuşeyrî (öl. 465/1073), İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (öl. 478/1086), Gazzâlî (öl. 505/1112), Ahmed b. Muhammed el-Meydânî (öl. 518/1124), Emîrû's-Şuarâ el-Muizzî (öl. 518/1124), Ömer Hayyâm (öl. 526/1132) gibi farklı alanlarda devrin önde gelen âlimleri olması, Enderâbî'nin Nişâbur döneminin ilmî bakımdan ne derece canlı ve kıymetli geçtiğinin bir alameti olsa gerektir.

1.1.1. Ebû'l-Hüseyin en-Nisâbûrî

Ebu'l-Hüseyin Abdurrahman b. Muhammed b. en-Nisâbûrî (öl.360/971), Kerrâmiye mezhebinin önde gelen âlim ve şeyhlerinden biridir. (el-Kaysî, 1993, s. 303) Hasan b. Muhammed el-Kabbânî'den (el-Kaysî, 1993, s. 152) (öl. 289/902) hadis rivayet etmiştir. Hâkim en-Nisâbûrî (öl. 405/1015) Nişâbur'da yetişen âlim ve ilmî faaliyette bulunan önemli şahsiyetlerin biyografilerini kaleme aldığı *Târîhu Nişâbur* isimli eserinde kendisinden bahsetmiştir. Enderâbî de *el-Îzâh*'ta kendisinden muhtelif konularda nakillerde bulunmuştur. *el-Îzâh*'ın tahkiki yapan Hâlid Hüseyin Cûd muhakkik mukaddimesinde, Ebu'l-Hüseyin en-Nisâbûrî'yi, Enderâbî'nin hocaları arasında saymıştır. (Enderâbî, 2018b, s. 14) Ancak vefat tarihleri karşılaştırıldığında, Enderâbî'nin kendisine yetişmesi imkân dâhilinde olmadığı için, muhtemelen Cûd, Enderâbî'nin *el-Îzâh*'ta Ebu'l-Hüseyin en-Nisâbûrî'den fazlaca nakil yapmasını dikkate alarak, en-Nisâbûrî'yi hocaları kategorisinde zikretmiştir. Makalemizin sonraki safhasında inceleyeceğimiz üzere Enderâbî, *el-Îzah*'ta arz, semâ, icâzet, kitâbet ve yazılı kaynaklardan yararlanma

gibi metotları kullandığı için, *el-Îzâh*'ta kendisinden faydalandığı en-Nîsâbûrî'nin eserini kullanmada, hadis tahammül yollarından biri olan vicâde tekniğini kullandığı kuvvetle muhtemel gözükmektedir.

1.1.2. Muhammed Gıtrîfî

Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed b. Hüseyin b. Gıtrîfî (öl.377/988), en-Nîsâbûrî ve el-Cürcânî gibi künyelerle anılmış olup, hadis ilminde *Sahîhu ale'l-mesânid* isimli eserin müellifidir. El-Gıtrîfî'nin hadis ilmini aldığı hocaları arasında, Ebû Halife (ö. ?), İmran b. Musa Mücaşi' (ö.305/918), İbrahim b. Yusuf el-Hisincânî (ö.301/914), Hasan b. Süfyân (öl.303/916), İbn Huzeyme (öl.311/924) gibi kimseler bulunmaktadır. Gıtrîfî'den hadis nakledenler ise, Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî (öl. 337/949), Hamza b. Yûsuf es-Sehmî (öl.400/1010), Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) ve Ebu't-Tayyib et-Taberî (öl. 450/1058) gibi hadis ilminin önemli simalarıdır. Arkadaşı Ebû Bekr el-İsmâilî (öl.371/982), *es-Sahîh* isimli eserinde kendisinden yüzden fazla hadis rivayet etmiştir. (es-Suyûtî, 1374, s. 971) Ebû Ya'lâ el-Halîlî (öl.446/1055), dönemin önde gelen hadis âlimlerinden ve aynı zamanda hocası olan Gıtrîfî hakkında, kendisinin hadis ilminde âlim, güvenilir bir zat olduğunu ve *Sahîh-i Buhârî*'yi derlediğini aktarmıştır. (Sâlihî, 1996a, s. 165) Hierî 377 yılında Cürcân'da vefat eden Gıtrîfî, hafız, sika, sebt sıfatlarıyla anılmış ve çok hadis rivayet etmesiyle tanınmıştır. Ayrıca Gıtrîfî, hadis tahammül ve edâsında ciddi davranan muhaddislerden biri olmuştur. (Keskin, 1996, s. 59) Enderâbî ve Gıtrîfî'nin vefat tarihlerine bakıldığında, Enderâbî'nin kendisinden bizzat ders alma gibi bir durum mümkün olamayacağından, muhtemelen Enderâbî'nin, Gıtrîfî'nin bizatihi eserinden faydalandığı anlaşılmaktadır. Enderâbî *el-Îzâh*'ın ikinci bölümünde kendisinden pek çok rivayette bulunmuştur.

1.1.3. Ebû Amr Muhammed b. Ahmed el-Cûrî

Tam adı Ebû Amr Muhammed b. Yahya b. Hasan b. Ahmed (öl. 427/1036), en-Nîsâbûrî el-Cûrî ve el-Hanefî künyeleriyle tanınmıştır. Horasan ve Irak'ta aralarında Ebu Bekr el-Müfid (öl.430/1038), Ebû Bekr b. Abdân (öl.388/998), İbnü'l Muzaffer (öl.379/989) ve İbn Şâhîn (öl.385/996) gibi isimlerin bulunduğu kimselerden hadis rivayet etmiştir. Hadis ilminde senet ve raviler konusunda oldukça bilgili olan el-Cûrî sika derecesinde bir râvî olarak bilinmektedir. Hanefî mezhebine bağlı olan el-Cûrî, hierî 427 yılında vefat etmiştir. (Sarîfînî, 1989, s. 41) Enderâbî *el-Îzâh*'ın muhtelif konularında, el-Cûrî'nin bazen ismini bazen künyesini ve bazen de "eş-Şeyh" lafzını kullanarak rivayetlerde bulunmuştur. Ayrıca Enderâbî kendisinin *Kavâri'u'l-Kur'an* isimli eserini semâ yoluyla almış (Enderâbî, 2018b, s. 17) ve eserin kâtipliğini yapmıştır. (Cûrî, 2011, s. 167)

1.1.4. Ebû'l-Hasen el-Fârisî

Kıraat ilminde temâyüz etmiş olan Ali b. Muhammed b. Ubeydullah b. Muhammed el-Fârisî (öl.431/1040), kıraat ilmîni arz ve semâ yoluyla İbn Mihrân en-Nîsâbûrî'den almıştır. (İbnü'l-Cezerî, 2006a, s. 572) Nîşâbur'un önde gelen kıraat âlimlerinden olan Fârisî, aynı zamanda Enderâbî'nin de hocalarından birisi olan Ebu'l-Hasen el-Mukrî el-Habbâzî'nin (öl. 449/1057) de hocasıdır. (Sarîfînî, 1989, s. 575) Enderâbî, kendisinden kıraatı arz ve semâ yoluyla almış ve *el-Îzâh*'ta zikrettiği pek çok kıraatı ondan nakletmiştir. (Enderâbî, 2018b, s. 14)

1.1.5. Ebû Mansûr el-Mihrânî

Nâsır b. Ahmed b. Hasan (öl. 447/1055), dedesi meşhur kıraat âlimi İbn Mihrân'a nisbetle el-Mihrânî künyesiyle tanınmıştır. Nîşâbur'da yaşadığı dönemde çağdaşlarından da kıraat dersleri alan ve aynı zamanda vaiz olan Mihrânî, kıraat ilminde dedesi İbn Mihrân'a ait olan *el-Gâye* adlı eseri ve

tasnifatlarını naklederek, kıraat ilminin inceliklerini öğrenmiştir. Ayrıca Ebû Said er-Râzî es-Sûfî'den de kıraat dersleri alan Mihrânî'den, Ebû Abdillâh el-Fârisî kıraatte nakillerde bulunmuştur. (Sarîfinî, 1989, s. 464) Enderâbî kendisinden Hamza b. Habîb'in (öl. 156/773) Dûrî (öl.248/862) rivayetini okumuştur. (Enderâbî, 2018b, s. 16)

1.1.6. Ebû Abdullah el-Habbâzî

Muhammed b. Muhammed b. Hasen (öl.449/1057), el- Mukrî, en-Nisâbü'rî, el- Habbâzî gibi künyelerle tanınmıştır. Kıraat ilminde ön plana çıkmış olan Habbâzî, dönemin en seçkin ve tanınmış kıraat hocalarından birisidir. (Zehebi, 1985l, s.302), Senelerce Nişâbur mescidinde ve ilim meclislerinde farklı ders halkalarına kıraat dersleri veren Habbâzî'nin derslerine Nişâbur'un önde gelen simaları da katılmıştır. Kıraat vecihleri ve rivayetleri konusunda vukûfiyet sahibi olan Habbâzî, kıraat rivayetlerini tasnif ettiği *el-Ebsâr* isimli bir kitap ta telif etmiştir. Tilâvetinin güzel olmasıyla meşhur olan Habbâzî, devrin sultanları önünde Kur'an tilâvet etmiştir. Öyle ki dönemin Gazneli idarecileri, Habbâzî'nin tilâvetini dinlemek için kendisini Gazne şehrine davet etmişlerdir. (Sarîfinî, 1989, s. 43) Enderâbî, kendisinden Ebû Ca'fer el-Medenî'nin (öl.130/747), İsa b. Verdân el-Medenî (öl.160/777) rivayetini, Nâfi' b. Abdirrahmân el-Medenî'nin (öl.169/785), Ebî Saib el-Müseyyibî (öl. 260/874) rivayetini okumuştur. (Enderâbî, 2018b, s. 15)

1.1.7. Ebû Mes'ûd er-Râzî el-Becelî

Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Abdülaziz b. Şâzân Ebû Mes'ûd er-Râzî (öl.449/1057), et-Taberî, en-Nisâbü'rî el-Becelî gibi künyelerle anılır. Hafız ve sûfî olan el-Becelî, döneminin önde gelen hadis âlimlerindedir. (Sâlihî, 1996b, s. 321) Hadis toplamak amacıyla İslam beldelerine yolculuklar yapmış olan Becelî, hadis ilminde âli isnad, tasnifatlar, hadislerdeki gariblik gibi konular hakkında çalışmalar yapmıştır. Dönemin önde gelen hadisçilerinden hadis rivayeti yapmış ve kendisinden Horasan, Mâverâünnehir, Taberistan, İsfahan gibi yerlerde birçok şeyh hadis öğrenmiştir. (Sarîfinî, 1989, s. 93) Enderâbî kendisinden eserin ilk bâbında rivayette bulunmuş ve onu "eş-Şeyh el-Hafız" şeklinde zikretmiştir. (Enderâbî, 2018b, s. 13)

1.1.8. Muhammed el-Attâr

Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed b. Abdân b. Muhammed el-Attâr (öl.450/1058), el-Kehhâl künyesiyle tanınır. Hadis ilminde faziletli ve güvenilir kimselerden sayılan el-Attâr, Nişâburun önde gelen hadis âlimlerinden Hâkim en-Nisâbü'rî ve Ebu'l-Hasen el-Hemezânî (478/1086) gibi kimselerden hadis dinlemiştir. (Sarîfinî, 1989, s. 310) Enderâbî kendisinden Ya'kûb el-Hadramî'nin (öl.205/821), Ravh b. Abdi'l-Mü'min (öl.233/847-48) ve Velid b. Hassân (öl.?) rivayetlerini öğrenmiştir. (Enderâbî, 2018c, s. 118)

1.1.9. Ebû Osman Said el-Buhayrî

Ebû Osman Said b. Muhammed b. Ahmed (öl.451/1059), el-Buhayrî, el-Mukabâzî gibi künyelerle tanınır. Nişâbur'un önde gelen mutasavvıflarından olan el-Buhayrî aynı zamanda hadis ilminde sika bir râvî olarak görülmektedir. Irak ve Horasan'da farklı âlimlerden hadis dinlemiş ve bu ilimde pek çok kişi kendisinden istifade etmiştir. El-Buhayrî, Ebu Amr b. Hamdân (öl. 376/987), Hâkim Muhammed b. Ahmed (öl. 378/989), Zahir b. Ahmed (öl. 389/999) gibi devrin önde gelen âlimlerinden hadis rivayetlerinde bulunmuş, aynı zamanda Muhammed b. Mekki el-Küşmîhenî'nin (öl.389/999) *Sahîh*'ini işitmiştir. Enderâbî, kendisinden bazı kıraatleri okumuş, el-*İzâh*'in muhtelif bölümlerinde ise onun

rivayetlerine başvurmuş ve onu “zeki şeyh” olarak nitelemiştir. (Enderâbî, 2018b, s. 14; Sarîfinî, 1989, s. 233)

1.1.10. Ebû Bekir es-Süfyânî

Hadis ilminde sika derecesinde bir râvî olan Muhammed b. Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed b. Şâzân (öl. 451/1059), el-Hîrî, es-Süfyânî gibi nisbelerle anılan Şâzân, Ebû Bekir Hafız künyesiyle meşhur olmuştur. el-Hîrî, hadis ilminde Hâkim en-Nîşâburî'nin (öl. 405/1015) izini takip etmiştir. Kaynaklarda kendisinin zâhit ve âbit yönüne de vurgu yapılan el-Hîrî, Hâkim'in musanneflerini toplama çalışması yapmıştır. (Sarîfinî, 1989, s. 45) Enderâbî eserde kendisinden hadisler rivayet etmiş ve onu “şeyh hafız” diye nitelemiştir. O'nun tarîkinden Ebû Ubeyd Kasım b. Sellam'ın (öl. 224/838) hadislerini nakletmiş ve aynı zamanda Ebû Ca'fer'in İsa b. Verdân rivayetinin İsmail b. Ca'fer (öl. 200/816) tarîkini de ondan okumuştur. (Enderâbî, 2018b, s. 15)

1.1.11. Ebû Saîd el-Haşşâb

Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Habîb (öl. 456/1064), en-Nîsâbûrî, es-Saffâr nisbeleriyle ve Ebû Saîd künyesiyle tanınmıştır. Nîşâbur'un ünlü mutasavvıf şeyhlerinden olan Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin (öl. 412/1021) senelerce hizmetkârlığını yapmış olan Haşşâb, bu sayede hocasının eşsiz kütüphanesinden ve ilmî birikiminden yararlanma imkânı bularak, ilmî derinliğini artırmıştır. Nîşâbur'da hadis ilminin önde gelen âlimlerinden olmuş ve bu ilim üzerine eserler telif etmiştir. Hocası ve aynı zamanda tasavvufta şeyhi olan es-Sülemî hakkında bir menâkıbnâme kaleme almış olan Haşşâb, hayatının sonuna kadar hadis rivayet etmiştir. (Sarîfinî, 1989, s. 53; Uludağ, 2010, s. 53) Enderâbî *el-İzâh*'ta muhtelif konu başlıklarında kendisinden hadis rivayetlerinde bulunmuştur. (Enderâbî, 2018b, s. 15)

1.1.12. Hasan el-Buhârî

Ebu'l-Hasan b. Hüseyin b. Hasan Cüvâneşîr (öl. 493/1100), el-Yezdî nisbesiyle bilinmektedir. Enderâbî, kendisini Buhârî şeklinde zikreder. (Enderâbî, 2018a, s. 13) Fakih bir imam olan Buhârî, kıraati arz yoluyla Muhammed b. Hüseyin el-Kârizî'nin okumuştur. Kendisinden kıraat okuyan ise Hasan b. Muhammed b. Ahmed el-Ebrekûhî'dir. (öl. 508/1115) Enderâbî *el-İzâh*'ta pek çok bölümde onun rivayetlerini zikretmektedir. Aynı zamanda Nâfi'nin (öl. 169/786) el-Müseyyibî rivayetini, Ebû Amr b. Alâ'nın (öl. 154/771), Münkarî (öl. 224/839) rivayetini ve Kisâî'nin (öl. 189/805), Nusayr (öl. 240/855) rivayetini kendisinden okumuştur. (Enderâbî, 2018b, s. 13; İbnü'l-Cezerî, 2006a, s. 189)

1.1.13. Ebû Bekr Hüseyin el-Kirmânî

Yaşadığı dönemin önde gelen tasavvuf şeyhlerinden biri olan Ahmed b. Abdurrahman b. Hüseyin (öl. 506/1113), Ebu'l Hüseyin künyesi ve el- Kirmânî nisbesiyle meşhur olmuştur. Kirmânî, bu alandaki birikimini, Nîşâburda yanında yıllarca ikamet ettiği hocası ve aynı zamanda Kuşeyriyye (Uludağ, 2002, s. 475) tarikatının kurucusu olan Ebu'l-Kâsım Abdilmelik el-Kuşeyrî'ye (öl. 465/1072) borçludur. Tasavvufta Kuşeyrî'nin izini takip eden Kirmânî, hocasından usûl ve fîru' dersleri almış vefatına kadar hocasının yanında kalmıştır. Kuşeyrî'nin vefatından sonra vasiyet üzere hocasının kitaplarını ve sözlerini bir araya getirerek muhafaza etmiş ve geniş bir ilme sahip olmuştur. Zâhidâne bir yaşam süren Kirmânî, hadis ve kıraat ilmiyle de ilgilenmiştir. (Zehebî, 2003, s.73) Kirmânî, Nîşâbur'da ilim ehlerinden çok sayıda hadis işitmiş olmasına karşın, az sayıda hadis rivayetinde bulunmuştur. (Sarîfinî, 1989, s. 116) Enderâbî kendisinden Ebû Ca'fer'in, İsmail b. Ca'fer rivayetini, Naff'nin, Kâlûn (öl. 220/835)

rivayetini, İbn Âmir'in (öl. 118/736), Velîd b. Müslim (öl. 195/810) rivayetini, Ebû Amr'ın, Abdü'l-Vâris (öl. 180/796) rivayetini ve Âsım b. Behdele'nin (öl. 127/745) tercih edilen rivayetlerini okumuştur. (Enderâbî, 2018b, s. 12)

1.1.14. Muhammed b. Heysem en-Nisâbü'rî

Kerrâmiye mezhebinin önde gelen mütekellim ve âlimlerinden olan Ebû Muhammed Abdüsselam b. Muhammed b. Heysem (öl.440/1049-1050), mezhebin Heysemiye fırkasının kurucusudur. İlim tahsilini babasının yanında tamamlayan Heysem, kelam, hitâbet, imâmet konularında babasının önüne geçmiş, yaşadığı dönemde büyük saygı ve itibar görmüştür. Irak ve Hicaz'a giden Heysem, burada dönemin müftüsü Kâdî Abdülcebbâr el-Hemezânî (öl.415/1025) ile tanışmış ve kendisinden hürmet görmüştür. İyi bir vâiz olan Heysem, hicrî 395 yılında, Bağdat'ta aralarında Bağdat ulemâ ve ümerâsı'nın da bulunduğu bir mecliste konuşma yaparak, hitabet yeteneğini sergilemiştir. Bu vaazından sonra, dönemin emîri tarafından taltif edilmiş ve Horasan bölgesinin önemli şehirlerinden Nişâbur'da faaliyetlerine devam etmek üzere emir tarafından görevlendirilmiştir. (Sarîfinî, 1989, s. 360) Bu hadiseyle birlikte tanınırlığı artan Heysem, kelam ve münâzara ilmindeki maharetini kullanarak dönemin önde gelen âlimleriyle ilmî münâzaralar yapmıştır. (Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 28232.) Heysem, Kerrâmiye mezhebinin eleştiriyeye mâruz kalan meselelerine kelâmî bir derinlik katarak, bu mezhep içinden Heysemiye fırkasının çıkmasına vesile olmuştur. (Kutlu, 2002, s. 295) Âlim ve zâhid bir kişi olduğu bilinen Heysem'in vefat tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, yaşadığı dönemin, Nişâbur'da farklı mezhep âlimleriyle yaptığı ilmî münâzaralardan anlaşıldığı üzere hicrî dördünü asır sonu ile hicrî beşinci asır arasında olduğu bilinmektedir. (Alimoğlu, 2017, s. 63) Kıraat ilminde "imam, mukrî" sıfatlarına sahip olan İbn Heysem, Enderâbî'nin kıraatte faydalandığı en önemli hocalarından birisidir. (İbnü'l-Cezerî, 2006b, s. 274) Enderâbî, *el-İzâh*'ta, kendisinden hocası Ca'fer b. Büstâm vasıtasıyla Kur'an ilimleri ve kıraat konularında pek çok rivayette bulunmuştur. (Enderâbî, 2018b, s. 16)

1.1.15. Ca'fer b. Büstâm et-Tahrî

Doğum ve vefat tarihiyle ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmayan Ebû Hâmid b. Ahmed b. Ca'fer b. Büstâm, et-Tahrî künyesiyle bilinir. Abdülğâfir el-Fârisî, Nişâbur'lu tarihî şahsiyetleri ele aldığı *Târîhu Nişâbü'r* isimli eserinde, Büstâm'dan şu şekilde bahseder; "Ebû Abdillâh'ın (Muhammed b. Kerrâm) tâbîlerinin kıdemlilerinden, Mehdî b. Muhammed'e eşlik eden ve oradan mezun olan zühhd ve takvalı bir âlim de vardır." (Sarîfinî, 1989, s. 211) İbnü'l Cezerî, Tahrî'nin kıraat hocası olarak aynı zamanda tasavvufta şeyhi olan İbn Heysem'i, öğrencisi olarak da Enderâbî'yi zikreder, ayrıca kitabında hocası Heysem'den çokça faydalandığını belirtir. (İbnü'l-Cezerî, 2006a, s. 202) İbnü'l Cezerî'nin Tahrî ile ilgili verdiği bilgilerde, Tahrî'ye ait bir kitaptan bahsetmiş, fakat kitap ismi zikretmemiştir. Buradan hareketle, son dönemde ortaya çıkarılan ve Tahrî'ye atfedilen bir eserden bahsetmek faydalı olacaktır. Oryantalist Arthur Jeffrey (öl. 1379/1959) tarafından 1954 yılında gün yüzüne çıkartılan ve yakın dönemde İslam dünyasında eserin müellifinin bilinip bilinmemesi konusunda tartışma yaşanan(Ukeylî, 2016, s. 141) *el-Mebânî li nazmi'l-meânî* isimli eseri, telif ettiği düşünülmektedir. (Durguti, 2021, s. 993; Şenkîdî, 2006, s. 5) Söz konusu eser ile Enderâbî'nin *el-İzâh* isimli eseri arasındaki rivayet ve nakil benzerlikleri dikkat çekici olup, gerek Enderâbî'nin gerekse Tahrî'nin hocaları olan Heysem'e karşı olağanüstü övgüleri, her iki ismin de itikâdî olarak Kerrâmî âlimlerden olduğunu kuvvetle muhtemel hale getirmektedir. (Şenkîdî, 2006, s. 12) Enderâbî, *el-İzâh*'ta kendisinden kıraat rivayetlerinde bulunmuştur. (Enderâbî, 2018b, s. 13)

1.1.16. Ebû Ca'fer el-Merverrûzî

Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. el-Mettuviyye (öl. 464/1072), doğduğu yere nispetle Merverrûzî ismiyle de bilinir. Sûfî ve güvenilir bir kimse olan Merverrûzî, özellikle hadis ilmine ilgi duymuş ve bu alanda temayüz etmiştir. Hadis araştırmak için Şam, Irak, Hicaz ve Basra gibi şehirlere gitmiş ve buralarda birçok hocadan hadis dinlemiştir. (Temîmî, 1962a, s. 82) Başlıca hocaları arasında, Ebû Mes'ûd el-Meyancî (öl. 429/1038), Ebu'l-Kâsım Abdülazîz ed-Dimeşkî (öl. 430/1039) ve Ebû Abdullah b. Nazîf el-Ferrâ (öl. 431/1040) gibi isimler bulunmaktadır. Hicrî 464'ten sonra vefat eden Merverrûzî'den, Ebu Muhammed b. Mes'ûd el-Begavî (öl. 516/1122), Ebu'l-Kâsım eş-Şehamî (öl. 533/1139) Ebû Bekr eş-Şehamî (öl. 541/1147) gibi kimseler hadis nakletmişlerdir. (İbn Asâkîr, 1995, s. 450) Enderâbî, hocası Merverrûzî'den, Mûsâ b. Ubeydillâh el-Hâkânî'nin (öl. 325/937) tecvid ilmine dair ilk eser olarak bilinen (Çetin, 1997, s. 166) *el-Kasîdetü'r-râ'iyye*'sini okumuştur. (Enderâbî, 2018c, s. 112)

1.1.17. Ebû'l-Kasım Ömer b. Ahmed es-Sünnî

Hayatı hakkında kısıtlı bilgi bulunan es-Sünnî'nin Bağdat'ta doğduğu ve İsfahan'da yaşadığı bilinmektedir. (Temîmî, 1962b, s. 54) *el-Îzâh*'ın tahkikini yapan Cûd, tahkik edenin girişi bölümünde es-Sünnî'nin ismini el-Büstî şeklinde zikretmiş ve kendisi hakkında hiçbir şey bulamadığını ifade etmiştir. (Enderâbî, 2018b, s. 14) Fakat eserin Kur'an ehlinin faziletleri bölümünde hadis senet zincirinde ismini es-Sünnî şeklinde zikredip dipnotta kendisi hakkında kısa da olsa bilgi vermiştir. (Enderâbî, 2018b, s. 63) Muhaddis ve tarihçi İbn Mâkûlâ (öl. 475/1082'den sonra) ise, doğrusunun es-Sünnî olduğunu ve hadis ilminde Ahmed b. Abdeh (öl.?), Harun b. Saîd el-Eylî (öl. 352/963) ve Abdurrahman b. Beyân (öl. 244/859) gibi kimselerden hadis rivayetinde bulunduğunu nakletmiştir. (Enderâbî, 2018b, s. 63) Enderâbî, hadis ilminde râvî olan es-Sünnî'den *el-Îzâh*'ın Kur'an ehlinin faziletleri bölümünde ve muhtelif konu başlıklarında hadisler nakletmiştir.

2. Enderâbî'nin Eserleri

Kaynaklarda Enderâbî'nin kıraat ilmine dair kitapları olduğu zikredilse de günümüze *el-Îzâh fî'l-kırâât* ve *Şerhu Ğâyeti İbn Mihrân* isimli iki eserden başka eseri ulaşmamıştır. İbnü'l-Cezerî, Enderâbî'nin *İhtiyâru Ebî Ubeyd* ve *İhtiyâru Ebî Hâtîm* adlı iki eserinden daha söz etmektedir. (İbnü'l-Cezerî, 2006a, s. 88) Ancak zikredilen bu eserlerin müstakil bir eser olup olmadığı veya bu eserlerin *el-Îzâh*'ın içinden bir bölüm olup olmadığı hususu, net olarak açıklığa kavuşmamıştır. (Altıkulaç, 2001a, s. 503; Temel, 1995, s. 185) Öte yandan Enderâbî'nin eserleri arasında en kapsamlı olanı ve kıraat ilmindeki birikimini ortaya koyan çalışması *el-Îzâh fî'l-kırâât*'tır. Bu eseri incelemeye tabi tutmadan önce, diğer eser hakkında bilgi vermek Enderâbî'nin bu alandaki vukûfiyetini anlamamıza katkı sağlayacaktır.

2.1. Şerhu Ğâyeti İbn Mihrân

Eserin tam adı *Şerhu sadr'l-Ğâyeti ve âhirihâ ve mâ yüşkilü mine'l-mesâili fi esnâihâ*'dır. Enderâbî, bu eserde İbn Mihrân en-Nisâbü'nin *el-Ğâye* isimli eseri üzerine bir şerh çalışması yapmıştır. Ancak eserin başlığından da anlaşılacağı üzere Enderâbî, mezkûr eserin tamamını değil belirli bölümlerini şerh etmiştir. Fatıha suresinde kıraat imamların farklı okuyuşlarını içeren bir bölümle başlayan eser, kıraat ilminin usûl konularına giren idğam, izhar, imâle, tefhîm ve daha birçok konu başlığı ile devam edip, Enderâbî'nin *el-Ğâye*'de izaha muhtaç olarak gördüğü konulara açıklık getirmesiyle sona erer. Eser 2017 yılında Ahmed Muhammed Ferîd tahkikiyle basılmış ve gün yüzüne çıkartılmıştır. (Enderâbî, 2017a)

2.2. el-İzâh fî'l-Kırâât

Enderâbî, Kur'an ilimleri ve kıraat ilminde devrinin önde gelen âlimlerinden olması hasebiyle, öğrencileri ve arkadaşlarının talebi üzerine *el-İzâh*'i telif etmeye karar vermiştir. (Enderâbî, 2018b, s. 50) *El-İzâh* çok hacimli bir eser olup bünyesinde Kur'an ilimleri, tecvid ve kıraat ilmine dair birçok konuyu barındırmaktadır. Bu doğrultuda eserin muhtevası incelediğinde, içerik yelpazesinin bu denli geniş olması, muhtemelen Enderâbî'nin Kur'an ilimlerini, kıraat ilminin ayrılmaz bir parçası olarak görmesi, ya da bu ilimlerin o dönemde birbirinden bağımsız ele alınmaması fikrinden ileri gelmiş olmalıdır. Eser, bu yönü ile bilinen kıraat kitaplarından farklı bir yerde konumlanmaktadır. Eser yüzeysel olarak incelendiğinde, Kur'an ilimlerini ihtiva eden konularıyla birlikte elli üç başlıktan meydana geldiğini ve bu başlıkların bazen bir bazen iki veya daha fazla bölümden oluştuğu görülmektedir. Kitabın ilk yirmi iki bölümü, Kur'an ilimleri konularını ihtiva ederken, geriye kalan bölümlerin kıraat ve tecvid ilmi konularını kapsadığı görülmektedir. Enderâbî, eseri telif ederken arz, semâ, icâzet, kitâbet, vicâde ve yazılı kaynaklardan faydalanma gibi metotları kullanmıştır.

Kur'an ilimlerine dair konulara ait başlıkları şu şekilde ifade edebiliriz: Bunlar, Kur'an'ın ve Kur'an ehlinin faziletleri, Kur'an-ı Kerim'in yedi harf üzere indirilmesi, Kur'an öğrenmenin usûlü'dür. Ayrıca, Kur'an'ın bir mushafta toplanması, mushaflardaki ittifak ve ihtilaflar, aslında aynı olup mushaflarda farklılık gösteren kelimeler başlıkları, dikkat çeken başlıklardır. Kur'an okumanın fazileti, mushaf, Kur'an ve sûre kelimelerinin anlamı, tıvâl-mesânî-miîn kelimelerinin anlamı gibi bölümler ise eserin dikkate değer başlıkları arasında yerini almaktadır. Kur'an'da Mekki ve Medeni sûreler, Kur'an sûrelerinin sayısı, sırası üzere Kur'an'ın indiği mekânlar, Mekke'de inip hükmü Medeni olan veya tam tersi olan âyetler, Kur'an sûrelerinin isimleri, Kur'an âyetlerinin sayısı, âyet sayılarındaki ihtilaflar, âyetlerin parmak işaretleriyle gösterilmesi, âyet durakları, âyet kabul edilip okuyanın karıştırabileceği yerler, âyet kabul edilmeyip okuyanın karıştırabileceği yerler, otuz cüz, altmış cüz gibi bölümler ise kitabın diğer başlıklarını oluşturmaktadır.

Kıraat ve tecvid ilimlerine dair başlıklar ise şu şekildedir: İrabu'l-Kur'an ve lahn'ın zemmi, Hz. Peygamber'in okuyuşunun özellikleri, Kur'an'ı güzel okumayı sevdirmek, hadr ve tertil kelimelerinin anlamı'dır. Lahn-ı hafi, harflerin mahreçleri, harflerin sıfatları, Kur'an okuyan ve okutanın âdâbı, insanların belirli kıraatler etrafında toplanması, meşhur kıraat imamlarının ve râvîlerinin senetleri, özetle ihtiyâr sahibi kimselerin isimleri, gibi başlıklar eserde kendine yer bulmaktadır. İstiâze bâbı, besmele bâbı, tağlîz bâbı, âmin demenin hükmü, tekbir, tilâvet secdesinin hükümleri, hâ-i sekt, sûre başları, idğam, işmam ve revm, hemzenin tahkîki ve telyîni, Bir kelime de iki hemze, imâle ve tefhîm, sekte, med hükümleri, izâfet yâ'ları, zâid yâ'lar, vakf ve ibtidâ, harfler üzerinde vakfın usûlü, müenneslik tâ'sı üzerine vakıf konularıdır.

el-İzâh'ta mevcut olan kıraat ve tecvid konularından anlaşılacağı üzere, Enderâbî, hemen bütün muadil kıraat eserlerinde benzer olan içeriğe *el-İzâh*'ta yer vermiştir. Öte yandan *el-İzâh* kıraatler açısından incelediğinde, dikkat çeken husus eserin kullanmış olduğu imam-râvî sistematiğidir. *el-İzâh*, İbn Mihrân'ın *el-Gâye* isimli eserine benzer olarak on kıraat üzerine yazılmıştır. Enderâbî eserde Ebû Hâtim es-Sicistânî (öl. 255/869), Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm (öl. 224/838) ve Halef'in (öl. 229/844) rivayetlerini, ihtiyâr olarak kabul etmiş, on imam grubuna ise Halef'in yerine İbn Muhaysın'ı (öl.123/741) dâhil etmiştir. Bilindiği gibi kıraat ilminde ihtiyâr; mukrî'nin (okuyucunun) rivayet edilen kıraat mecmuasından bir kıraati veya başka kıraati (sebebini zikrederek veya zikretmeyerek) tercih etmesi durumudur. (Bosat, 2020, s. 4; el-Mes'ûl, 2007, s. 45) Bazen bir kıraatten okurken bazen de diğer kıraatten okuyabilme durumunu ifade etmektedir. Bunun yanı sıra eserin kabul ettiği rivayet-tarîk

sistematîği toplamda, on imam, üç ihtiyar, kırk beş râvî ve seksen yedi tarîkten oluşmaktadır. Her imam için râvî sayıları farklı olup, her râvî içinde tarîk sayısı farklılaşmaktadır. Kitabın otuz ikinci bölümünde kıraat imamlarının hayatları ve senetleri zikredilmekte geriye kalan başlıklar ise kıraat ilminin usûl konularını ihtiva etmektedir. Usûl konuları bitimiyle birlikte sure bazlı kıraat farklılıkları aktarılmaktadır. Enderâbî, usul konularını aktarırken her bir başlık altında konu ile ilgili hususları bölümler halinde zikretmektedir. Konulara başlamadan önce verdiği remizlerle birlikte gerekli gördüğü yerlerde imamların ismini zikretmeden remizlerini kullanarak konuyu aktarmaktadır. (Enderâbî, 2018d, s. 136) Çok detaylı ve kapsamlı olarak aktarılan konularda, önce imamların genel okuyuşları nakledilmekte, daha sonra rivayet ve tarîklerinin görüşlerine inilmekte olup, ilgili rivayetler zikredilmektedir. Konu başlarında bazen bölgelere göre âlimlerin genel kabulleri zikredilmekte, imamlar arasında genel bir ittifakın olduğu durumları ise, genelde konu sonunda kısa bir cümleyle, bazen de konunun başında zikretmektedir. Konuya bağlı olarak, okuyuşlar zaman zaman şiirlerle desteklenmekte, (Enderâbî, 2018d, s. 379) yeri geldiği zaman dil bilimcilerin görüşleri zikredilmektedir. Bunun yanı sıra, Enderâbî, kıraat farklılıklarını zikrederken kendisinin arz yoluyla okumuş olduğu rivayetleri, belirli lafızlarla ifade etmektedir. Daha çok, bir hususta aynı imam için birbirine zıt iki rivayet olduğunda bu metodu kullanan müellif, “Ben bu şekilde okudum, ancak diğeri de rivayet edilmiştir.” veya “Her iki şekilde de okudum.” şeklinde izahatlarda bulunmuştur. (Enderâbî, 2018d, s. 385) İmamların okuyuşlarını zikrederken farklılaşan rivayet ve tarîkleri açık bir şekilde belirtip o konuda farklı bir okuyuş yapmayan imamları ise genelde konu sonunda “diğerleri... şeklinde okumuşlardır.” (Enderâbî, 2018d, s. 397) diyerek konuları bitirmektedir. Enderâbî'nin konuları aktarırken kullandığı lafızlar konuya ve rivayetin ulaşma şekline göre farklılık göstermektedir. Bununla birlikte usûl konularını anlatırken ve kıraatlere atıfta bulunurken, genelde “okudu” anlamına gelen “(قَرَأَ) *karee*” lafzını veya konusuna göre “(ادْعَمَ، اُنْتَبِتَ، مَدَّ) *edğame, esbete, medde*” gibi konulara has lafızları kullanmaktadır. İmamların rivayetleri ve tarîklerinin okuyuşlarını zikrederken ise “(رَوَى) *ravâ*” lafzını daha çok kullanmakla birlikte “(زَادَ) *zâde*” gibi lafızları da kullanmaktadır. Yazılı kaynaklardan bilgi verirken müellifinin ismiyle birlikte genellikle “(قَالَ) (Enderâbî, 2018d, s. 172) *kâle*” bazen de “(ذَكَرَ) *zekera*” lafzını kullanmış olup konu ile ilgili rivayetleri aktarırken “(رَوَى) *ravâ*” lafzının yanı sıra, “(بَلَّغْنَا) (Enderâbî, 2018d, s. 170) *beleğânâ*” ve “(حُكِيَ) (Enderâbî, 2018d, s. 179) *hukiye*” gibi lafızlara zaman zaman yer vermektedir. Yine rivayetleri aktarırken, “(جَاءَ عَنْ) *câe an*” ve “(أَيْ مِنْ) *etâ min*” gibi lafızlar da kullanmaktadır. Terminolojik bilgileri aktarırken, bilgileri doğrudan zikretmekle birlikte “(سُمِّيَ) *sümkiye*” ve “(قِيلَ) *kile*” lafızlarıyla kullanmaktadır. (Enderâbî, 2018d, s. 459)

3. Enderâbî ve Eserlerinin Şöhret Bulmama Sebepleri

Enderâbî ve eserlerinin tarihsel süreçte gün yüzüne çıkartılma faaliyetleri, 1950'li yıllardan başlayarak günümüze kadar gelmektedir.⁴ Özellikle Arap dünyasında müellif ve eser üzerine kapsamlı araştırmalar yapılmasına karşın, ülkemizde bu çalışmaların sayısı muhtevası kısıtlı olmakla birlikte üçü geçmemektedir. (Altıkulaç, 2001b; Hacımısıroğlu, 2022; Temel, 1995) Çalışmanın bu kısmında, yaşadığı dönemde meşhur bir kıraat âlimi olan Enderâbî ve eserinin sonraki dönemlerde yeteri kadar şöhret bulamamasının nedenleri üzerinde durulacaktır.

Enderâbî'nin hicrî beşinci asırda telif ettiği *el-Îzâh fî'l-kıraat* isimli eserini, hicrî dördüncü asır kıraat âlimlerinden İbn Mihrân'ın izini takip ederek onlu sisteme göre telif ettiği bilinmektedir. Nitekim Enderâbî'nin İbn Mihrân'ın *el-Gâye* isimli eseri üzerine bir şerh çalışması yapması, bu tezin en büyük

⁴ İslam dünyasında ilk olarak *el-Îzâh*'in birinci babı olan “*Fezâ ilü'l-Kur'ân ve ehlihî ve ahlâkuhüm*” kısmı Ahmed Nusayyif el-Cenâbî tarafından yayımlanmıştır. Eser 1950 yılında Mecelletü Mecma'î'l-İlmîyyi'l-İrâkî dergisinde yayımlanmış fakat herhangi bir nüshasına ulaşamamıştır.

dayanağıdır. Bunun yanı sıra, Enderâbî'nin ilim aldığı hocalarının çoğu Nişâbur'un önde gelen hadis ve kıraat âlimlerinden oluşmaktadır. Ayrıca, Enderâbî'nin Nişâbur'da itikâdî olarak içinde bulunduğu Kerrâmiyye mezhebi, kendisine ait kütüphane, medrese ve hankahlarıyla ünlü bir mezhepti. (Sarıgül, 2018, s. 108) Öte yandan Nişâbur'un ilim merkezi hüviyetinde bir şehir olmasına istinâden, farklı itikâdî gruplara ait kıraat medreselerin varlığı bilinmektedir. (Enderâbî, 2017b, s. 43) Bu bağlamda, Nişâbur'da ilmi faaliyetlerdeki dinamik ve canlı ortam, eser ve müellifin tanınıp bilinmesine müsait bir ortam oluşturmaktadır. Hal böyle iken, Enderâbî ve eserinin Horasan bölgesinde tanınmama ve yayılmama gibi sorunlarla karşılaşması, imkân dâhilinde gözükmemektedir. Zikredilen bu gerekçeler ışığında o dönem için Enderâbî ve eserin şöhret noktasında bir sıkıntı yaşaması uzak bir ihtimal olarak görünmektedir.

Buradan hareketle akla gelebilecek ilk soru şudur. Eserini onlu sisteme göre tasnif eden Enderâbî, İbn Mücâhid'in kıraatleri yedi ile sınırlama faaliyetinin gölgesinde kalmış olabilir mi? Şüphesiz kıraat ilminin önemli dönemeçlerinden birisi olarak görülen İbn Mücâhid'in kıraatleri tedvin çalışması hicrî dördüncü asırda vuku bulmuştur. (Ahmed Hâlid Şukrî, 2001, s. 164) Henüz İbn Mücâhid'in bu tasnifinin üzerinden çok geçmeden, kıraat ilmi için erken sayılabilecek bir dönemde yedili sistem dışında eser telif eden âlimler kervanına Enderâbî de katılmıştır. Bu dönemde, Ebû Ali el-Fârîsî (öl. 377/988) *el-Bedü'fî'l-kıraati's-seb'î ve kıraat-ı ya'kûb*, Tâhir b. Galbûn (öl. 399/1009) *et-Tezkire fî'l-kıraat-i's-semân*, Hasen b. Ali el-Ahvâzî (öl. 446/1054) *el-Vecîz fî şerhi edâi'l-kurrâi's-semâniye*, Ebu'l-Hasen b. Hayyât (öl. 450/1058) *et-Tebşira fî kıraat-i'l-eimmeti'l-aşera*, Abdülkerim et-Taberî (öl. 478/1086) *et-Telhîs fî'l-kıraat-i's-semân*, Ebu Tâhir el-Bağdâdî (öl. 496/1103) *el-Müstenîr fî'l-kıraati'l-aşır*, Ebu Mansûr el-Hayyât (öl. 499/1106) *el-Mezhebü fî'l-kıraati'l-aşır* gibi çalışmalar telif etmişlerdir. (Ahmed Hâlid Şukrî, 2001, s. 178) Adı geçen âlimlerin yaptığı bu çalışmalar, İbn Mücâhid'in kıraatleri yedi ile sınırlama işleminden pek fazla etkilenmediklerini göstermektedir. Yedi kıraat üzerine ziyadelik arz eden ve farklı tasnifler içeren bu çalışmalar, Enderâbî'nin bu konuda tek kaldığı tezini boşa çıkarmaktadır. Ortaya çıkan bir diğer sonuç ise, İbn Mücâhid'in yaptığı bu tasnifin esasen hicrî dördüncü ve beşinci asır diliminde İslam şehirlerinin tamamında yaygınlık kazanmış bir tasnif olmadığının göstergesidir. Söz gelimi, o dönem için önemli ilim merkezlerinden biri olan Endülüs bölgesinde, İbn Mücâhid'in tasnifi farklı saiklerle kabul görüp, (Demirci, 2019, s. 66) kıraatler açısından hüccet olma durumu ortaya çıkarken, Horasan bölgesinde ise henüz İbn Mücâhid'in çalışmasının dumanı üstünde tüterken, İbn Mücâhid'in çağdaşı olan İbn Mihran, on kıraate göre eser telif etmiştir. Dolayısıyla o dönem için alanda yapılan bu çalışmaların, değer bulma yaygınlık kazanma gibi durumlarında, bölgesel ve siyasi faktörlerin etkili olduğu söylenebilir. (İbnü'l-Cezerî, t.y., s. 178; Mehmet Emin Maşalı, 2016, s. 68) O dönem yapılan ve sayıca azımsanmayacak derecede emsal çalışmalar da dikkate alındığında, Enderâbî'nin eserinin, İbn Mücâhid'in yedili sisteminin gölgesinde kalmış olabileceği durumu da pek makul gözükmemektedir.

Enderâbî ve eserinin şöhret bulamaması ile ilgili akla gelebilecek bir diğer soru ise, Enderâbî'den sonra telif edilen kıraat eserlerinde Enderâbî'ye atıfta bulunulup bulunulmaması hususudur. Esasen bir ilmî eseri değerli kılan ve onun kendi emsalleri arasında ayrı bir yere konumlandırıp, kaynak eserlerden biri olmasını sağlayan husus da burasıdır. Bu minvalde, koskoca kıraat literatüründe ne yazık ki Enderâbî'nin izine rastlanılacak bir emare gözükmemektedir. Bilakis, İslâmî ilimlerin farklı dallarında telif edilmiş eserlerde, az da olsa Enderâbî'nin izine rastlamak mümkün olmuştur. Hanefî fıkhının önde gelen âlimlerinden Sığnâkî'nin (öl. 714/1314) *el-Kâfi şerhu usûli Pezdevî* isimli eseri, bu konudaki nadir örneklerdendir. Sığnâkî adı geçen eserde vakf ve ibtidâ konusunda Enderâbî'nin *el-İzâh*'ına atıfta bulunmuştur. (Sığnâkî, 2001, s. 240) Sığnâkî'nin hicrî yedinci asırda Nişâbur'da ders halkalarında ders verdiği bilgisi göz önünde bulundurulduğunda, (Yaran, 2009, s. 164) muhtemelen Enderâbî'nin eserini burada gördüğü ve faydalandığı sonucuna ulaşılabilir. Bir diğer örnek ise, hicrî onuncu asırda Filistin

bölgesinde kadılık vazifesi yapmış tarihçi ve aynı zamanda müfessir kimliğiyle tanınan el-Uleymî'nin (öl. 928/1522) *Fethu'r-Rahmân fi tefsiri'l-Kur'ân* isimli eserinde *el-Îzâh*'a atıfta bulunduğu görülmektedir. (Uleymî, 2009, s. 36) Zikredilen bu iki esere bakıldığında Sıgnâkî'nin eseri fıkıh alanında, el-Uleymî'nin eserinin ise, tefsir alanında yapılan çalışmalar olduğu görülmektedir. (Özaydın, 1994, s. 352) Bu bağlamda, Enderâbî'nin eserine sonraki dönem kıraat eserlerinde atıfta bulunulduğuna dair bir emare gözükmemesine rağmen, zikredilen bu eserlerde Enderâbî'nin *el-Îzâh*'ına atıfta bulunulması, müellif ve eserin kendisinden iki asır, hatta dört asır sonra dahi Nîşâbur ve Filistin bölgesinde tanınıp bilindiği gerçeğini ortaya koymaktadır.

3.1. Enderâbî'nin İtikâdî Durumu

Kuşkusuz bir âlimin ilim aldığı hocalarının ve hangi ilmî gelenekten beslendiğinin bilinmesi, o âlimin zihin dünyasını ve itikâdî durumunu ortaya koyma açısından önem arz etmektedir. Enderâbî'nin hayatı ve ilmî şahsiyeti bölümünde de ifade ettiğimiz gibi, Enderâbî hakkında bilgi veren en eski kaynakların başında *el-Müntehab min kitâbi's-siyâki li-târîhi Nîşâbur* isimli eser gelmektedir. Bu eserde, Enderâbî'nin sîreti ve ilmî durumu hakkında bilgiler verilmesinin yanında, itikâdî durumu hakkında ipucu veren birtakım ifadeler geçmektedir. Mez-kûr eserde, Enderâbî'nin Ebû Abdillâh'ın sahabîlerinden birisi olduğu, cenazesinin Ebû Bekir b. Hamid tarafından kıldırıldığı ve Muammer mezarlığına defnedildiği nakledilmektedir. Burada, Ebû Abdillâh künyesiyle kastedilen ve Enderâbî ile ilişkisi olan kimse, Kerrâmiye mezhebinin kurucusu olan ve aynı zamanda bir mütekellim olan Muhammed b. Kerrâm'dır. (Kutlu, 2002, s. 546) Ebû Bekir b. Hâmid'den kastın ise, dönemin Kerrâmî imamlarından olan Muhammed b. Ali b. Hamid eş-Şâşî olduğu anlaşılmaktadır. (Enderâbî, 2017a, s. 28; Sarîfnî, 1989, s. 66) Nitekim aynı kitapta Ebû Abdillâh ile ilişkisi bulunan otuzdan fazla Kerrâmî şahsiyetin isminin geçtiği bilinmektedir. (Şenkîdî, 2006, s. 11) Defnedildiği Muammer kabristanlığı ise, o dönem Kerrâmiye müntesiplerinin defnedildiği bir mezarlık olarak bilinmektedir. (Rahmetî, 2013, s. 15)

Enderâbî'nin ilim aldığı hocalarından Muhammed b. Heysem, Ca'fer b. Büstâm et-Tahrî gibi isimlerin Kerrâmî âlimlerden olması Enderâbî-Kerrâmiye ilişkisini kuvvetlendirir nitelikteki alametler arasında gösterilebilir. Ayrıca Enderâbî'nin *el-Îzâh*'ta her iki hocası için kullandığı övgü lafızları dikkat çekici olup, (Durguti, 2019, s. 134) özellikle Heysem'in, Enderâbî'nin fikir ve düşünce dünyasına tesir ettiği müşahade edilmektedir. Son dönemde yapılan bazı araştırmalarda *el-Îzâh* ve *el-Mebânî li-nazmî'l-meânî* isimli eserler arasındaki rivayet- nakil benzerliği de bu etkilenme düzeyini gösterir mahiyettedir. (Ukeylî, 2016, s. 139) Buradan hareketle Kerrâmiye mezhebinden kısaca bahsetmek gerekirse, Enderâbî'nin yaşadığı hicrî beşinci asırda Nîşâbur'da çeşitli fikhî ve itikâdî gruplar mevcut olup, Kerrâmiye mezhebi ise, bu gruplar içinde etkin bir konuma sahip ve fakat fırkalara bölünmüş vaziyette varlığını sürdürmekteydi. Mezhebin özellikle Nîşâbur bölgesinde etki alanı geniş ve kitleler tarafından kabul görmüş olmasının nedenleri arasında, Enderâbî'nin hocaları arasında önemli bir yere sahip olan Muhammed b. Heysem'in, Kerrâmiye mezhebinin eleştirisi aldığı meselelere kelâmî bir perspektif getirmesi gösterilmektedir. (Alimoğlu, 2017, s. 62) Mezhebin genelde Horasan bölgesinde, özelde ise Nîşâbur'da yaklaşık iki asır boyunca ilmî bir gelenek oluşturmasında başat etken ise, mezhebe ait hankah ve kütüphanelerdir. (Doğan, 2015, s. 544) Kerrâmî âlimlerin ilmî mükteseplerinin yanında güçlü sûfî ve zâhid yönleri, tasavvufla iç içe bir doktrin geliştirmeleri, Kerrâmî geleneğin oluşmasının ve halk nezdinde karşılık görmesinin bir tezahürü olarak görülebilir. Öte yandan, mezhebin tarihsel süreçte Nîşâbur özelinde inişli çıkışlı bir seyir göstermesi, mezhebi temsil eden âlim ve mütekellimlerin dönemin siyasi otoriteleriyle geliştirdiği ilişkilere paralel bir şekilde gelişim göstermektedir. (Alimoğlu, 2017, s. 55) Sonuç olarak, yukarıda verilen bilgiler ışığında Enderâbî'nin beslendiği ilmî gelenek ve etkilendiği bazı hocaları, Enderâbî-Kerrâmiye ilişkisini kuvvetle muhtemel hale getirmektedir. (Âsımî,

2022, s. 65)

3.2. Mezhebî Anlayışların Etkisi

Enderâbî ve eserlerinin şöhret kazanamamasına dair akla gelebilecek son ve can alıcı soru şudur. Enderâbî bir mezhep taassubuna uğramış olabilir mi? Nişâbur'un mezhepsel kozmopolit yapısının varlığı dikkate alındığında, farklı dini gruplar arasındaki fikri ayrışma ve çatışmalar tarihi süreçte her daim canlılığını korumuştur. (Kutlu, 2002, s. 294) Mezhepsel bazda üstünlük, dönemin siyasi otoritelerinin güdümünde dizayn olunmuş ve bu üstünlük dönem dönem el değiştirmiştir. (Alimoğlu, 2017, s. 55; Yavuz, 2017, s. 526) Zikredilen bu bilgileri Enderâbî özelinde değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda, Nişâbur'da Kerrâmîlerin varlığına son veren bir hadise dikkatleri celbetmektedir. Hicrî 489 tarihinde Nişâbur'da mezhepler arasında çıkan karışıklıklar, çok sayıda Kerrâmî'nin öldürülmesine sebep olmuş ve Kerrâmî'lere ait birçok medrese kütüphane ve hankah tahrip edilerek, Kerrâmîyye mezhebinin Nişâbur'da varlığına son verilmiştir. (Alimoğlu, 2017, s. 54) Bu hâdiseden sonra zaman içerisinde Kerrâmîler İslam dünyasında ehl-i bid'at bir fırka olarak görülmüş ve mezhebe müntesip âlimler de şöhret ve muteberliklerini zamanla yitirmişlerdir. Enderâbî'nin vefat tarihine yakın veyahut vefatından hemen sonra cereyan eden bu hadise belki de Enderâbî ve eserinin şöhret bulma ve yayılma sorununa dair en makul gerekçe olarak gösterilebilir. Özetle Kerrâmîyye literatürüne uygulanmış olabileceği öngörülen bu kısıtlamadan(Durguti, 2019, s. 114) diğer Kerrâmî âlimler gibi Enderâbî'nin de payını almış olabileceği ihtimal dâhilindedir. Enderâbî ve eserlerinin şöhret kazanamasına dair :

Sonuç

Enderâbî, hicrî beşinci asırda yaşamış, ilim hayatının uzun bir bölümünü Nişâbur'da geçirmiş ve dönemin önde gelen âlimlerinin tedrisinden geçmiş bir kıraat âlimidir. Yaşadığı dönem içerisinde, genelde Horasan bölgesinde özelde ise, Nişâbur'da belli bir şöhrete sahip olan Enderâbî, Nişâburda farklı itikâdî gruplar arasında süregelen mezhepsel tartışmaların ve Gazneliler ile Büyük Selçuklu Devleti arasında Horasan bölgesinin hâkimiyetine yönelik yaşanan siyasi kargaşa ve çalkantılı ortamın gölgesinde ilmî faaliyetlerine devam etmiştir. Nişâbur'un itikâdî noktada çok çeşitlilik arz eden zemininde, beslendiği ilmî geleneğe paralel olarak, kendisini itikâden, hocası Muhammed b. Heysem'in etkisinden olacak ki, Kerrâmîyye mezhebinde konumlandırmıştır. Biyografisinden anlaşılacağı üzere, her ne kadar mezhebin mütekellim temsilcileri gibi ilmî münâzara ve tartışmalarda aktif olarak yer almasa da Kerrâmîlerin karakteristik özelliklerine bürünmüş olduğu gözükmektedir. Güçlü sufi ve zühd yönünün ön plana çıkmasının yanı sıra, erken dönemde telif ettiği *el-İzâh* isimli eseri, esasen hem kendisinin hem de bağlı olduğu Kerrâmî geleneğin önde gelen hocalarının kıraat ilmindeki müktesebini gözler önüne sermektedir. Erken dönem kıraat kaynakları ile karşılaştırıldığında eserin, kıraat ilminde usul ve ferş konularını ele alan tipik bir kıraat kaynağı olmaktan ziyade, Kur'an ilimleriyle harmanlanmış olduğu ve muadillerine göre bariz farklılıkları olduğu görülmektedir. Eserin telif edildiği hicrî beşinci asırdan hicri onuncu asra kadar tanınırlık problemi yaşamamasına karşın, şöhret ve muteberlik noktasında sınıfta kaldığı görüntüsü ortaya çıkmaktadır. Buna gerekçe olarak ortaya konulan görüşler değerlendirildiğinde, aslında diğer Kerrâmî âlimlerin ilmî serüvenlerinde yaşadığı problemler, Enderâbî'nin de şöhret konusunda yüzleştiği sorunlar ve varsayımlarla benzer özelliklere sahiptir. Kerrâmîyye'nin marijinal bir grup olarak dışlanması Kerrâmî literatürün tarihin belirli bir döneminden sonra kesintiye uğramasına sebebiyet vermiş ve Enderâbî de bu sıkıntıdan payına düşeni almış gibi gözükmektedir.

Öte yandan, İbn Mücâhid'in kıraatleri derleme konusunda Bağdat merkezli ortaya koyduğu yedi kıraat

sisteminin, çoğunlukla kabul görmeye birlikte, bazı ilim merkezlerinde karşılık bulmadığı görülmektedir. Nitekim İbn Mihrân'ın başını çektiği ve Enderâbî'nin de aralarında bulunduğu sayısı azımsanmayacak âlimin, yedili sistem dışında eserler vermesi, yedili sistemin en azından Horasan bölgesinde, çok fazla benimsenmediğini göstermektedir. Tarihte ilk olarak İbn Mihrân'ın başlattığı ve peşi sıra farklı âlimlerin on kıraat sistemi üzerine denemeler yaptığı çalışmalar, o dönem için yerel kalmakla birlikte, hicri dokuzuncu asırda İbnü'l-Cezerî ile beraber şöhret bulmuştur. İbnü'l-Cezerî sonrası onlu sistem, kıraat ilminde kabul edilen genel geçer sistem olmakla birlikte, günümüzde de halen geçerliliğini devam ettirmektedir.

Hülâsa, Enderâbî ve kıraat ilmindeki birikimini ortaya koyduğu *el-Îzâh fi'l-kırâât* eseri, İslam dünyasında yeni yeni tanınmakta olup, üzerinde çalışılmayı fazlasıyla hak eden ve gerek Kur'an ilimleri gerekse kıraat ilmi açısından, özellikle konu yelpazesinin genişliği yönüyle, kıraat müktesabatına katkı sağlayacak özgünlükte bir eser olarak, kıraat literatürü içerisinde yerini almış gözükmektedir.

Kaynakça

- Ahmed Hâlid Şukrî, M. H. M. (2001). *Mukaddimâtu fi ilmi'l-kırâât* (1. bs, 1-1). Daru Ammâr.
- Ahmed Hudaýr Muhammed Hâlid. (2004). *El-Cuhûdu's-Savtiyyeti li'l-Enderâbî fi Kitabihî el-Îzâh Fi'l-Kırâât*. Tikrit Üniversitesi.
- Alimoğlu, Z. S. (2017). Nisabur'da Etkili Olmuş Kerâmî Şahsiyetler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3), Article 3.
- Altıkulaç, T. (2001a). El-Îzâh. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C. 23, s. 503). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Altıkulaç, T. (2001b). El-Îzâh. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 23, s. 503). TDV Yayınları.
- Âsımî, E. M. A. b. M. (2022). *El-Mebânî li-nazmi'l-meânî* (1. bs, C. 1). Cem'iyetü Dâru'l-Birr.
- Aydınlı, A. (2004). Mevkuf. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, ss. 437-438). TDV Yayınları.
- Bosat, S. (2020). Kırâat İmamlarında İhtiyar Olgusu. *Hikmet Yurdu*, XIII(25), Article 25.
- Cûrî, M. b. Y. b. Hasen. (2011). *Kavâriu'l-Kurân* (1. bs). Mektebetü'l-Maârif.
- Çetin, A. (1997). Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullah. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 15, ss. 165-166). TDV Yayınları.
- Demirci, N. K. (2019). *Kiraat İlminin Endülüs'e İntikalinde Mısır Kiraat Âlimlerinin Etkisi*. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi.
- Doğan, H., & Malamud, M. (2015). Ortaçağ Horasanında Sapkın Bir Politika: Nişabur Kerrâmiyesi. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 13(1), Article 1. <https://doi.org/10.18317/kader.55591>
- Durguti, A. (2019). Muhammed b. Kerrâm ve Taraftarlarına Ait Eserlerin Genel Bir Tahlili. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 12(1), Article 1. <https://doi.org/10.18403/emakalat.562282>
- Durguti, A. (2021). Makâlât Geleneğinde Muhammed b. Heysem ve Heysemiyye Mezhebi. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 14(2), Article 2. <https://doi.org/10.18403/emakalat.984782>
- Ebu Ömer b. Abdullah b. Abdilberr en-Nemrî Kurtûbî. (2000). *El-İstizkâr* (1. bs, C. 8). Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- el-Hamevî, E. A. Ş. Y. b. A. (1993). *Mu'cemu'l-udebâ* (C. 9). Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- el-Kaysî, Ş. M. b. A. b. M. (1993). *Tavzîhu'l-Müştebih fi zabtı esmâ i'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm* (1. bs, C. 7). Müessesetü'r-Risâle.
- el-Mes'ûl, A.-'Aliyy. (2007). *Mu'cemü mustalahâti 'ilmi'l-kırââti'l-Kur'âniyye ve-mâ yete'alleku bih* (1. bs). Dâru's-Selâm.
- Enderâbî, E. A. A. b. E. Ö. (1985). *Kırâ âtü'l-kurrâ i'l-ma rûfîn bi-rivâyâti'r-ruvâti'l-meşhûrîn* (2. bs). Müessesetü'r-Risâle.
- Enderâbî, E. A. A. b. E. Ö. (2017a). *Şerhu Ğâyeti İbni Mihrân* (1. bs, 1-1). Darü'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye.
- Enderâbî, E. A. A. b. E. Ö. (2017b). *Şerhu Ğâyeti İbni Mihrân* (1. bs, 1-1). Darü'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye.
- Enderâbî, E. A. A. b. E. Ö. (2018a). *El-Îzâh fi'l-kırâât* (1. bs, C. 1). Dâru'l-Evrâku's-Sekâfiyye.
- Enderâbî, E. A. A. b. E. Ö. (2018b). *El-Îzâh fi'l-kırâât* (1. bs, C. 1). Dâru'l-Evrâku's-Sekâfiyye.
- Enderâbî, E. A. A. b. E. Ö. (2018c). *El-Îzâh fi'l-kırâât* (1. bs, C. 3). Dâru'l-Evrâku's-Sekâfiyye.
- Enderâbî, E. A. A. b. E. Ö. (2018d). *El-Îzâh fi'l-kırâât* (1. bs, C. 3). Dâru'l-Evrâku's-Sekâfiyye.
- es-Suyûtî, C. (1374). *Tezkiretü'l-huffâz* (C. 3). Dairetu'l-Maarifi'l-Osmaniyye.

- Hacımısıroğlu, M. (2022). Abdülvehhâb el-Kurtubî ve Ahmed b. Ebû Ömer el-Enderâbî'nin Lahn Olgusuna Yaklaşımları Üzerinden Tecvid İlminde Meşârika-Meğâribe Karşılaştırması. *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 6(2), Article 2. <https://doi.org/10.31121/tader.1167091>
- İbn Asâkir, eş-Ş. A. b. H. (1995). *Târîhu medîneti Dimeşk* (1. bs, C. 5). Dâru'l-Fikr.
- İbn Mâkûlâ, E. N. A. b. H. (1961). *El-İkmâl fi ref'i'l-irtiyâb* (1. bs, C. 4). Muhammed Emin Demc.
- İbnü'l-Cezerî, E.-H. Ş. M. b. M. b. M. b. A. b. Y. (t.y.). *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn*. Daru Alem el-Fevaid.
- İbnü'l-Cezerî, E.-H. Ş. M. b. M. b. M. b. A. b. Y. (2006a). *Gâyetü'n-nihâye* (1. bs, C. 1). Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Cezerî, E.-H. Ş. M. b. M. b. M. b. A. b. Y. (2006b). *Gâyetü'n-nihâye* (1. bs, C. 2). Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Kandemir, M. Y. (1997). Hâkim en-Nisâbü'rî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C. 15, ss. 190-193). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Keskin, Y. Z. (1996). Gıtrîfî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 14, ss. 58-59). TDV Yayınları.
- Kutlu, S. (2002). Kerrâmiyye. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 25, ss. 294-296). TDV Yayınları.
- Mâlik b. Enes. (1980). *El-Muvatta* (C. 2). Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabî.
- Mehmet Emin Maşalı. (2016). *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Otto Yayınları.
- Mona Adnân Ghani. (2002). *El-İzâh fi'l- Kırâât*. Tikrit Üniversitesi.
- Muhammed b. Abdillâh İdrîsî. (1989). *Nüzhetü'l- müştâk fi ehteraki'l- âfâk* (1-2). Alem-i Kütüb.
- Muhammed b. Mansur et-Temîmî, S. (1962a). *El-Ensâb* (1. bs, C. 12). Dairetu'l-Maarifi'l-Osmaniyye.
- Muhammed b. Mansur et-Temîmî, S. (1962b). *El-Ensâb* (1. bs, C. 7). Dairetu'l-Maarifi'l-Osmaniyye.
- Özaydın, A. (1994). Ebü'l-Yümn el-Uleymî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 10, ss. 352-354). TDV Yayınları.
- Rahmetî, M. K. (2013). Enderâbî ve el-İzâh fi'l-Kıraat Kitabı; Horasan Kerrâmîlerinden Eski Bir Metin. *Mirror of Heritage Dergisi*, 2(4), Article 4.
- Sâlihî, E. A. b. A. b. A.-H. ed-Dimeşkî. (1996a). *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs* (2. bs, 1-4). Müessesetü'r-Risâle.
- Sâlihî, E. A. b. A. b. A.-H. ed-Dimeşkî. (1996b). *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs* (2. bs, 1-4). Müessesetü'r-Risâle.
- Salim Muhammed Mahmud Ahmed Şenkîdî. (2006). *El-Mebânî li Nazmi'l-Meânî Lem Ye'ud Mechûli'l-Müellifi*. Medine-i Münevver Üniwersitesi.
- Salman, H. (2012). Tohâristan. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 41, ss. 214-215). TDV Yayınları.
- Sami b. Ömer. (2008). *Kitabu'l-izâh fi'l- kırâât dirâse ve tahkîk min evveli'l-kitâb ile'l-bâbî's-sâmîni ve's-selâsîn*. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi.
- Sargül, N. (2018). *Selçuklu Başkenti Nişâbûr: Kuruluşundan Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar*. İstanbul Üniversitesi.
- Sarıfînî, İ. b. M. el-Ezher. (1989). *El-Müntehab mine's-siyâk li târihi Nisâbur* (1. bs). Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Shaharaki, M. A. L. (2019). Andarâbî. İçinde *Büyük İslâm Ansiklopedisi* (C. 10).
- Sıgnâkî, H. H. b. A. b. H. b. A. (2001). *El-Kâfi şerh'u Usûlü'l-Bezdevî* (Birinci, 1-5). El-Rüşd Kütüphanesi Yayın ve Dağıtım.

- Taşköprizâde, A. b. M. (1985). *Miftâhu's-sa âde ve mişbâhu's-siyâde fi mevzû âti'l-ulûm* (1. bs). Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye.
- Temel, A. R. (1995). Enderâbî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 11, s. 185). TDV Yayınları.
- Ukeylî, H. M. (2016). Tezyîfü'l-Mahtûti'l-Arabî Lede'l-Müsteşrikîn. *Dirâsâtü istişrâkiyyetün*, 1(8), 133-166.
- Uleymî, M. b. M. (2009). *Fethu'r-Rahmân fi tefsiri'l-Kur'ân* (1-7). Dâru en-Nevâdir.
- Uludağ, S. (2002). Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 26, ss. 473-475). TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (2010). Sülemî, Muhammed b. Hüseyin. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 38, ss. 53-55). TDV Yayınları.
- Yaran, R. (2009). Siğnâkî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 37, ss. 164-166). TDV Yayınları.
- Yavuz, A. Ö. (2017). Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Devrinde Mezhep Politikaları. *Bilimname*, 2017(34), Article 34. <https://doi.org/10.28949/bilimname.348096>
- Yılmaz, A. (2017). *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Tohâristan*. Atatürk Üniversitesi.
- Yücel, A. (2009). Sika. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 37, ss. 175-176). TDV Yayınları.
- Zehebî, Ş. M. b. A. (1985). *Siyeru a lâmi'n-nübelâ* (3. bs, 1-I-XXV). Müessesetü'r-Risâle.
- Zehebî, Ş. M. b. A. (1993). *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a lâm* (2. bs, 1-52). Daru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Zehebî, Ş. M. b. A. (2003). *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a lâm* (1. bs, 1-17). Darü'l-Garbi'l-İslami.